

İLHANLI SARAYI'NDA MEZHEPLERİN MÜCADELESİ*

Abbas Zeryab-ı Hoyi**

İD Çev. Osman Gazi Özgüdenli***

ÖZET

Bertold Spuler, *Die Mongolen in Iran* isimli kitabında şunları yazmaktadır: “Sultan Olcaytu'nun faaliyetinin Şia'nın İnan'da yayılmasını ne kadar mümkün kıldığını bilmiyoruz”. Bu kısa makalenin amacı bu ifadeyi değerlendirmektir. İlhanlı hükümdarlarının İslam mezheplerinden herhangi birini kabul etmesi, saraydaki rakip grupların mücadelesinden kaynaklanmıştır. Olcaytu, Hanefiliğe mensup Sünniler arasında büyümüştür. Ancak tahta çıktığı zaman Şafi ve Şii vezirleri olmuştur. Bu durum, İlhanlı sarayında Hanefi, Şafi ve Şii mezhepleri arasında büyük bir rekabete yol açmıştır. Ebu'l-Kâsim-i Kâşânî tarafından anlatıldığı üzere Vezîr Sa'du'd-dîn-i Savecî'nin yardımcısı Şii Tâcu'd-dîn-i Âvecî, sonuçta başarılı olmuştur ve Olcaytu, Şiiliği kabul etmiştir. Bu durum Cuma namazlarındaki duaların ve sikkeler üzerindeki ibarelerin de değişmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak İnan'ın Sünni bölgelerinde yaşayan halk daha Olcaytu hayattayken bu değişikliklere karşı direnmiştir. Sa'du'd-dîn ve Tâcu'd-dîn'in idam edilmesinden sonra, İlhanlıların Şia'ya olan ilgisinin azaldığına ve Olcaytu'nun mezhep değişikliğinden pişmanlık duymaya başladığına dair deliller bulunmaktadır. İnan'da Şia, Olcaytu'nun ölümünden sonra düşüşe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Olcaytu Han, Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, Sa'du'd-dîn-i Sâvecî, Tâcu'd-dîn 'Alî-şâh

* Atıf/To Cite: Özgüdenli, O. G. (Çev.). (2022). İlhanlı Sarayı'nda mezheplerin mücadelesi. *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 128-133.

Abbas Zaryab, “Struggle of Religious Sects in the Ilkhanid Court”, *Atti del Convegno Internazionale sul Tema: La Persia nel Medioevo*, (Roma, 31 marzo - 5 aprile 1970), Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1971, s. 465-466. Makaleye mütercim tarafından yapılan eklemeler köşeli parantez ile gösterilmiştir.

** Prof. Dr. Abbas Zeryab-ı Hoyi (1919-1995), Tahran Üniversitesi Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, gazi_osman@hotmail.com

STRUGGLE OF RELIGIOUS SECTS IN THE ILKHANID COURT

ABSTRACT

In his book *Die Mongolen in Iran* Bertold Spuler states that “we do not know how much the activity of Oljaitu made the spreading of the Shia sect in Iran possible”. The purpose of this short article is to evaluate this statement. The conversion of the Ilkhanids to any of the Moslem religious sects was due to the efforts of court rivals. Oljaitu grew up among the Hanafi Sunnis but when he came to power in 1304 his influential Grand Viziers were Shafi’i and Shi’i. This led to great rivalry between the Hanafi, Shafi’i and Shi’i sects. As described by Abu’l-Qāsim Kāshānī, the fanatic Shi’i Tāj al-Dīn Āwajī, who was an assistant of the Vizier Sa’d al-Dīn Sāwajī, was ultimately the most successful and Oljaitu converted to Shi’ism resulting in the revision of Friday prayers and the changing of coinage. However these changes were largely superficial and in the Sunni areas of Iran these changes were resisted during Oljaitu’s lifetime. There is evidence that after the execution of Sa’d al-Dīn Sāwajī and Tāj al-Dīn Āwajī the enthusiasm of the Ilkhanids for Shi’ism began to wane and Oljaitu came to regret his conversion. Shi’ism in Iran went into decline after Oljaitu’s death.

Keywords: Ilkhanids, Oljaitu Khan, Rashīd al-Dīn Fazlallāh, Sa’d al-Dīn Sāwajī, Tāj al-Dīn ‘Alī-shāh

B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*^[1] isimli eserinde, “Sultan Olcaytu’nun faaliyetlerinin Şia’nın İran’da yayılmasını ne kadar mümkün kıldığını bilememekteyiz.” demektedir. Bu kısa yazının amacı bu problemi ele almaktır.

İlhanlı tarihinden ve özellikle de Gazan ve Olcaytu’nun tarihinden anladığımız şudur ki, İlhanlı hükümdarlarının yeni bir dine girmesi veya dinî mezheplerden birinin kabulü, saraydaki rakip grupların çabaları neticesinde olmuştur. Emîr Nevrûz ve Sadru’d-dîn-i Zencânî’nin, Gazan’a İslamiyet’i kabul ettirme çabalarının amacı, Budist Baydu’yu tahttan indirmek ve onun Budist emirlerini ortadan kaldırmaktır.

Olcaytu, Horasan’da Müslümanlar, özellikle de Hanefiler arasında büyümüştür. 1304 yılında tahta çıktığı zaman, büyük vezirleri Hanefî değildir. Etrafındaki nüfuzlu kimse-lerden ikisi, Tâcu’d-dîn ‘Alî-şâh ve Reşîdu’d-

dîn Fazlullâh, Şafi’dir. Saraydaki dikkate değer bir başka şahsiyet Sa’du’d-dîn-i Sâvecî ise Şii’dir. Bu bilgi sadece herkesi Şii göstermesiyle kötü bir şöhrete sahip olan Nûrullâh-i Şusterî’den değil aynı zamanda meşhur Şii âlim Allâme Hillî’nin *Kitâbu’s-Sa’diyye* isimli eserinin ithafından da bilinmektedir. Bu nüfuzlu kişilerin dinî itikatlarındaki farklılığın meydana getirdiği bu arka plan ile üç büyük dinî ve siyasi parti yani Hanefiler, Şafiler ve Şii’ler arasındaki rekabet de başlamış oldu. Bu rekabetin hikâyesi Ebu’l-Kâsim-i Kâşânî tarafından *Târîh-i Olcâyâtü* isimli eserde anlatılmıştır. Hanefiler herkesin içinde, aslen kökeni Yahudi bir aileye dayanan Reşîdu’d-dîn’i ima ederek Yahudilere hakaret etmiştir. Hanefilerin bu hareketine karşılık Reşîdu’d-dîn, Nizâmu’d-dîn ‘Abdu’l-Melik-i Marâgî’yi bütün İlhanlı Devleti’nin reisliği görevine getirmiştir ve ondan Şafilîği yayması için çaba sarf etmesini istemiştir; o da bu işi

¹ Spuler, B. (1985). *Die Mongolen in Iran: politik, verwaltung und kultur der Ilchanzeit 1220-1350*. Akademie-Verlag (Dipnotlar mütercim tarafından eklenmiştir).

başarı ile yerine getirmiştir. Ancak diğer büyük vezir Sa'du'd-dîn-i Sâvecî bu durum karşısında sessiz kalmamıştır. Devrin önemli tarih kitapları bu konudan açıkça bahsetmemektedir. Ancak biliyoruz ki Sa'du'd-dîn-i Sâvecî'nin Tâcu'd-dîn-i Âvecî isimli fanatik Şii olan güçlü bir yardımcısı vardır. Sa'du'd-dîn'in gayretleri neticesinde, Tâcu'd-dîn, İlhanlı Devleti'nde seyyar medresenin [*medrese-yi seyyâre*] başına geçmiştir. Tâcu'd-dîn, rakiplerinden daha başarılı olmuştur ve sonunda Olcaytu, Şiiliği kabul etmiştir. Bunu, tarih kitaplarında ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere Cuma namazlarında duanın ve sikkeler üzerindeki ibarelerin (Şiaya göre) değiştirilmesi takip etmiştir. Ancak bütün değişiklikler bundan ibarettir. İlhanlı hükümdarı ve onun Şii destekçilerinin bu yöndeki gayretleri yüzeyseldir. İbn Battûta; Bağdat, Şiraz ve Kazvin halkının, Cuma namazlarında yapılan değişiklikleri kabul etmediğini kaydetmektedir.^[2]

Halkın bu değişikliğe karşı direnişinin çok daha ilginç bir anlatımı ve İran'da Olcaytu tarafından yapılan değişikliklere direnen bölgelerin bir listesi bulunmaktadır. Bu ilginçtir, zira bu anlatımın müellifi Şâh Tahmâsb-i Safevî'nin çağdaşı bir Şii'dir. Söz konusu eser, *Tekmiletu'l-ahbâr*^[3] isimli umumî bir tarihtir. Eserin, biri Rusya'da diğeri ise Tahran'daki Melik Kütüphanesi'nde olmak üzere iki nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmada Melik Kütüphanesi'ndeki yazma kullanılmıştır. Söz konusu nüshaya göre yerleşim yerleri arasında en fazla direniş gösteren İsfahan olmuştur. Olcaytu, İsfahan halkını cezalandırmak için buraya 20.000 asker göndermek istemiştir. Muhaliflerin başı Ebû İshâk isimli Sünni bir liderdir. Ebû İshâk, yakalanmış ve mahkemeye çıkarılmıştır. Ancak bu sırada Olcaytu vefat etmiştir ve Ebû İshâk'ın cezası askıya alınmış-

tır. Müellif, bunlara ilave olarak, halkı önceden Şii olan yerleşim yerleri hariç, İran'ın tamamının Şia'ya geçmeyi reddettiğini kaydetmektedir. *Tekmiletu'l-ahbâr*'a göre Şii yerleşim yerlerinin listesi şöyledir: Kum, Ave, Veramin ve Şiraz. Şiilerin yoğun olarak yaşadığı eyaletler ise Mazenderan, Rustemdar ve Esterabad'dır. Horasan eyaletinde sadece Sebzevar ve Tus halkı Şii'dir. Diğer yerleşim yerleri Sünniliğe devam etmiştir. Yine müellif, Şiraz'da Cuma namazlarının Şii geleneğine göre kılındığını ve Şiraz hâkimi Şeyh Ebû İshâk ile Şiraz ileri gelenlerinden Kıvâmu'd-dîn Hasan'ın özellikle Şia'yı teşvik ettiğini kaydetmektedir. Ancak Emir Mubârizu'd-dîn-i Muzafferî, Şiraz'ı ele geçirdiğinde, Cuma namazları ve sikkeler üzerindeki ibareler yeniden Sünni geleneğe uygun olarak çevrilmiştir.

Bu döneme ait tarihî kaynaklar üzerine daha derin bir çalışma, Sa'du'd-dîn ve onun yardımcısı olan Tâcu'd-dîn'in idamından sonra, İlhanlı hükümdarının Şia'ya olan ilgisinin azalmaya başladığını göstermektedir. Kâşânî, Şâfi'î Nizâmu'd-dîn ile Şii 'Allâme arasındaki dinî bir münazara sonrasında, Olcaytu'nun Nizâmu'd-dîn'i alkışladığından bahsetmektedir. Bu durum, Olcaytu'nun Şiiliği kabul etme hususunda şüpheye düştüğünü göstermektedir. Seyyar medrese (*medrese-yi seyyâre*) kurulması, Olcaytu'nun şüphelerine dair bir başka işarettir. Zira bu medresede Sünni ve Şii İslam mezheplerinin temsilcileri eşit bir şekilde eğitim vermekteydiler. Bu manevî kararsızlığın başka bir işareti de hadiselere çağdaş olan tarihçi Vassâf'ın, Olcaytu'nun son günlerinde tövbekâr olduğunu ve tövbekâr davranışlarından biri olarak da Cuma namazları ve sikkeler üzerindeki ibarelerin tekrar eski Sünni usule göre değiştirilmesini emrettiğini söylemesidir.

² Bk. İbn Battûta, 2000, s. 286.

³ Bk. 'Abdî Beg-i Şîrâzî, 2019, s. 31-32.

Olcaıtu'nun ölümünden sonra Şiiliğın gözden düştüğü aşıkârdır. Bu gerçek sadece Fars ve Arap müelliflerden değil aynı zamanda Şii kaynaklardan da tespit edilebilmektedir. Babasıyla birlikte Olcaıtu'nun sarayında bulunan ve seyyar medresenin müderrislerinden biri olan 'Allâme'nin oğlu hicrî 726 [1325-26] yılında (Olcaıtu'nun ölümünden dokuz yıl son-

ra), yalnızlığından ve düşmanlarından dert yamış ve bu sebeple doğduğu yerden ayrılmaya mecbur bırakıldığından şikâyet etmiştir. Bu durum onun, babasının kitaplarından biri üzerine bizzat kendi el yazısıyla yazdığu bir paragraftan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazma, *Ravzâtu'l-cennât*⁴ isimli eserin müellifinin mülkiyetinde bulunmaktadır.

Extended Abstract

[In his book *Die Mongolen in Iran* Bertold Spuler states that “we do not know how much the activity of Oljaitu made the spreading of the Shia sect in Iran possible”. The purpose of this short article is to evaluate this statement.

The conversion of the Ilkhanids to any of the Moslem religious sects was due to the efforts of court rivals. Oljaitu grew up among the Hanafi Sunnis but when he came to power in 1304 his influential Grand Viziers were Shafi'i and Shi'i. This led to great rivalry between the Hanafi, Shafi'i and Shi'i sects. As described by Abu'l-Qâsim Kâshânî, the fanatic Shi'i Tâj al-Dîn Āwajî, who was an assistant of the Vizier Sa'd al-Dîn Sâwajî, was ultimately the most successful and Oljaitu converted to Shi'ism resulting in the revision of Friday prayers and the changing of coinage. However these changes were largely superficial and in the Sunni areas of Iran these changes were resisted during Oljaitu's lifetime. According to one source, Oljaitu

planned to send 20,000 men to punish the people of Isfahan, who were among the strongest opponents to the conversion. The Sunni opposition leader Abu Ishaq was arrested and brought to court but Oljaitu died before his punishment could be carried out. Towns and provinces that had previously been Shi'i, such as Shiraz, embraced the changes, although the latter reverted to Sunni Friday prayers and coinage after its conquest by Amir Mubariz ad din Muzaffar.

There is evidence that after the execution of Sa'd al-Dîn Sâwajî and Tâj al-Dîn Āwajî the enthusiasm of the Ilkhanids for Shi'ism began to wane and Oljaitu came to regret his conversion. The establishment of a “Traveling School” with representatives of both Sunni and Shi'i branches teaching on an equal basis is one indication, as is the order issued by Oljaitu in his last days to restore the Sunni version of Friday prayers and coinage. Shi'ism in Iran went into decline after Oljaitu's death].

4 Muhammed Bâkir-i Hânsârî (1313/1895) tarafından ağırlıklı olarak Şii âlimlerin biyografilerine dair kaleme alınan eserdir: Muhammed Bâkir-i Hânsârî, *Ravzâtu'l-cennât*, I-VIII (2011-2013). Tahran - Kum.

Bibliyografya

‘Abdî Beg-i Şîrâzî. (2019). *Safevîler. Tekmiletü’l-ahbâr, başlangıçtan 1571’e kadar Safevîlerin tarihi* (Ş. Deniz ve H. Asadî, Çev.). Bilge Kültür Sanat.

İbn Battûta. (2000). Rihletü İbn Battûta: Tuhfetu’n-nuzzâr fî garâ’ibi’l-emsâr ve ‘acâ’ibl-esfâr, tahk. Muhammed ‘Abdu’l-mena‘im el-‘Uryân - Mustafâ el-Kassâs, I, Dâru İhyâi’l-‘Ulûm, Beyrut 1407/1987 (A. S. Aykut, Çev.). *İbn Battûta Seyahatnâmesi I* içinde. Yapı Kredi Yayınları.

Muhammed Bâkir-i Hânsârî. (t.y.). *Ravzâtu’l-cennât, I-VIII, Tahran - Kum 1390-1392/2011-2013.*

Spuler, B. (1985). *Die Mongolen in Iran: politik, verwaltung und kultur der İlchanzeit 1220-1350.* Akademie-Verlag.